

Formování moderního národa

(Evropské „dlouhé“ 19. století)

Miloš Řezník

Dějiny do kapsy

Miloš Řezník

Formování moderního národa

(Evropské „dlouhé“ 19. století)

Miloš Řezník

Formování moderního národa

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

autor:

PhDr. Miloš Řezník, Ph.D.

Technische Universität Chemnitz

Philosophische Fakultät

Juniorprofessur Europäische Regionalgeschichte

recenzovala:

doc. PhDr. Blanka Říchová, CSc.,

Ústav světových dějin FFUK

© Miloš Řezník, 2003

© TRITON, 2003

cover © Eva Bystrianská, 2003

Vydalo Nakladatelství TRITON, s. r. o.,

Vykáňská 5, 100 00 Praha 10,

www.triton-books.cz

ISBN 80-7254-406-3

Obsah

Předmluva	9
Úvod: nacionalismus, národní hnutí, modernizace	19
Kolektivní identity a jejich historické formy	28
Předpoklady formování moderních národů	40
První předpoklad: zemský a osvícenský patriotismus	47
Druhý předpoklad: Etnická identita, předmoderní „národ“	51
Třetí předpoklad: Krize starého režimu	63
Čtvrtý předpoklad: Komunikace a modernizace	67
Pátý předpoklad: „Romantismus“	71
Formování národa a nerovnoměrnost vývoje	78
Státní (politické) národy	83
Německé a italské hnutí: Kulturní národ a program státu	99
Nedominantní etnické skupiny a jejich národní formování	111
Národní minulost	120
Problém modernity hnutí „malých národů“	127
Národní hnutí a zemský patriotismus	131
Národní hnutí, náboženství a sociální rozpor	141
Národ a jazyk	151
Závěr: Evropa moderních národů	161
Chronologický přehled	168
Přehled literatury	179

Předmluva

Téměř každá obsáhlejší práce o národních hnutích, národech a nacionalismech, která se v posledních letech objevila, již ve svém úvodu konstatuje, že literatura věnovaná těmto problémovým okruhům narostla a narůstá do obrovské, jedincem nezvládnutelné šíře. Tato konstatování jsou však vždy činěna bez jakýchkoli známek údivu: vědecký zájem historiků, sociologů, politologů, ale i etnologů a psychologů o problémy spojené s národním vědomím má dnes již téměř stoletou tradici. K jeho mimořádnému posilování vždy přispívaly moderní politické zkušenosti evropské, ale posléze i mimoevropské civilizace: nejprve samo zformování silných nacionalistických politických hnutí a po nich i nových národních států, později pak negativní zkušenosti s nacistickým režimem, po druhé světové válce dekolonizace mimoevropského světa s velmi specifickou aplikací „nacionalismu“ při budování států v dřívějších koloniích a nakonec i pro mnohé překvapivé zjištění 90. let 20. století, že nacionalismus i v Evropě a mnoha vyspělých zemích hraje roli podstatně významnější, než se očekávalo. Znovu a znovu je třeba dodávat, že je nemístné tento jev vztahovat k jakési „politické nevyzrálosti“ a neřešení etnických rozporů v dříve nedemokratických společnostech střední, východní a jihovýchodní Evropy. Omezenou adekvátnost takové

představy lze samozřejmě podpořit poukazem na rostoucí intenzitu etnicky a jazykově definovaných hnutí v Belgii, Katalánsku či Kanadě, na jejich ozbrojený charakter v Baskicku či na zdánlivě nesmiřitelný, před oběťmi se nezastavující etnicko-náboženský rozpor v Severním Irsku, rozpor, který sice snad není primárně definován v kategoriích evropských nacionalismů, je však „pouze“ jinou variantou nenávisti k příslušníkům jiné společenské skupiny.

Není divu, že tyto nové zkušenosti vedly k další vlně tematizací nacionalismu, a to na mnoha úrovních. Zatímco v dějepisectví a některých jiných vědních oborech byla dále rozvíjena kontinuálně prováděná bádání, skutečně viditelná tematizace nacionalismů nastala v politice a médiích. Z vědeckých pozic byla proti politické a zejména žurnalistické reflexi těchto problémů vznesena spousta výhrad a námitek. Jakkoli rozdílná byla úroveň těchto reflexí v médiích různých druhů a zejména v různých zemích, byly tyto výhrady pochopitelné, avšak nepodstatněné potud, pokud od mimovědeckých reflexí očekávaly způsob přístupu, hloubku a poučenost, vlastní vědecké práci. Na druhé straně však i odborný zájem o tuto problematiku musel vzít na vědomí posuny, k nimž – ať již to bylo z různých pohledů žádoucí či nikoli – v důsledku žurnalistických a politických tematizací nacionalismů došlo. To se projevilo nejsilněji v rovině pojmové a – řekněme – emocionální. Za prvé, širokou společností bezpochyby mnohem silněji sledovaná mediální a politická vyjádření, související s nimi a podnětená zcela bezprostředně nejaktuálnějšími problémy současného dění, v obecném společenském povědomí prosadila

jednoznačnou negativitu všech jevů přiřaditelných k „nacionalismu“ a v krajních polohách je chápala jako jakousi „zhoubu“, která evropské společnosti postihla a z níž je třeba se zotavit. S tím souvisela jednoznačně pejorativní konotace nacionalismu jako pojmu i jako historického a aktuálního jevu.

Ačkoliv tyto reakce byly a jsou pochopitelné a z mnoha hledisek opodstatněné, naříkání nad rozlitym mlékem nacionalismu může být bezpochyby dobrým prostředkem mobilizace k boji proti aktuálně nežádoucím politickým jevům, komplikuje však jejich pochopení a poznání z hlediska jejich geneze, příčin, fungování, podmínek a přetváření. Tím není řečeno, že první aspekt („mobilizace“) je méně relevantní než druhý (poznání), nýbrž pouze to, že jakákoliv apriorní emocionální předpojatost v přístupu k problému, byť by plynula z pozdějších traumatických zkušeností z něj vyplývajících, výrazně ztěžuje, pokud zcela neznemožňuje jeho poznání. Poznání, které se – doufejme – nemusí vždy legitimizovat bezprostředním a exaktně „vypočitatelným“ přínosem k řešení problémů, neboť ten je vždy sporný a kromě toho není jediným smyslem poznání. Z historiografických pozic se zdá smysluplnější otázka významu, role, příčin a specifik tohoto jevu v dějinách. Kdo se přesto musí neustále zabývat negativními stránkami nacionalismu tak, jak je pociťuje současná západní civilizace, tomu koneckonců i z těchto pozic a z pozic současného stavu výzkumů lze poskytnout útěchu: historiografický výzkum národních hnutí či nacionalismů ukazuje zřetelně, že se jedná o jevy vpravdě historické. Vysvětluje, upřesňuje a zároveň v mnoha směrech relativizuje jedinečnost nacionalismů,

současně ovšem podtrhuje, že jako jiné historické jevy podléhají vzniku, přeměně i zániku. Přes všechny zdánlivé a možná ještě dlouho do budoucnosti trvající symptomy leccos nasvědčuje tomu, že současná civilizace je dobou ústupu národních identit a s nimi i nacionalismů. Být přesvědčen, že nacionalismus je věčný a že se lze s jeho projevy a vlivem nanejvýš potýkat, znamená podlehnout nacionalistické iluzi o odvěké a věčné podstatě národů.

Tato a následující konstatování považujeme za nutné učinit bez ohledu na to, že tím předbíháme potřebnému upřesnění řady použitých pojmů, a že tedy tyto kategorie mohou působit ještě schematictěji, než je nutné. V dalších částech se k nim bude nutno ještě vrátit a alespoň pracovní je rozvést, relativizovat nebo upřesnit. Avšak již po tom, co bylo dosud řečeno, musí být zřejmé, že předkládaný text bude čímkoli jiným než kritikou a „demaskováním“ nacionalismu. Nebude ani oplývat jeho odsudky, ani nechce lacině odhalovat jeho „pravé tváře“ a „choroboplodné zárodky“. Nebude se angažovat nářkem nad ním a odhalováním nacionalistické zhoubnosti.

Tato práce je věnována období, kdy se vytvářely předpoklady budoucího nacionalismu a kdy posléze došlo k úspěšnému rozvoji národních hnutí na jedné straně a dokonstituování moderních politických státních národů na straně druhé. Vzhledem k tomu, že se jedná – jak ještě bude upřesněno – o součást složitého procesu modernizace evropských společností, jsou již touto okolností dány rámcové chronologické meze: v zásadě se jedná o tzv. dlouhé 19. století mezi Francouzskou revolucí a první světovou válkou, kam se s různými časovými posuny

ve většině zemí soustředily základní modernizační změny zániku stavovské a formování občanské společnosti, průmyslové revoluce a utváření nových sociálních vazeb, včetně kolektivních identit. Časové přesahy mimo tento rámeček však nebudou nijak malé ani výjimečné: pro pochopení podstaty jevu „moderní národ“ bude třeba alespoň letmo se dotknout problematiky středověkých a stavovských národů i předpokladů nových pojetí národa v dobách, které ve vyspělých zemích předcházely Francouzské revoluci. Při odkazu na další vývoj, důsledky či analogické „modely“ národního vývoje, národního formování a hnutí bude předmětem pozornosti nejménou 20. století, ba i současné dění.

Pokud jde o rozměr geografický, je předmětem pozornosti Evropa. Neplyne to jen z tradičního zorného pole, jež je pro evropského historika těžké, ačkoliv bezpochyby tak často potřebné překročit, ale i z povahy sledovaného jevu: národní hnutí a nacionalismus byly skutečně v mnohém specificky, v lecčems i výlučně evropskými záležitostmi, které evropská civilizace do jisté míry sdílela s civilizacemi kulturně jí nejbližšími. Ve většině mimoevropského světa se však objevila až později za zcela odlišných podmínek, v odlišné podobě a především jako import evropského civilizačního jevu.

Podobně jako u jiných, obzvláště u nás známých prací o národním hnutí a nacionalismu, věnujeme i zde největší pozornost těm hnutím, která se odvíjela v prostředích chápajících pojem národa v moderní době ve smyslu spíše etnicko-jazykovém než státním a která se vázala k tzv. nestátním či „malým“ národům, tedy k těm, které na počátku či v průběhu sledované doby buď nedisponovaly

vlastní státností, nebo které byly vyloučeny z elit příslušných států. Jde tedy hlavně o národy, o nichž se říká, že se v 19. století „obrozovaly“. Na rozdíl od některých jiných prací je zde však přesto problém národního vědomí, nacionalismu a formování státních národů v západní Evropě silněji zohledněn a zahrnut, neboť je chápán jako sice odlišný, avšak přesto svébytný a podstatný model národa. Avšak především v souvislosti s národním hnutím „nestátních“ či „malých“ národů je zde dotčena problematika a význam historického vědomí, jazyka či zemského patriotismu. Ačkoliv vedle kapitol věnovaných formování státních (politických) a „malých“ národů je alespoň stručná pozornost samostatně též věnována svébytnému modelu národního hnutí německého a zčásti také italského, jsou tato národní hnutí vzhledem ke „kulturnímu“, etnicko-jazykovému zakotvení národní identity znovu zohledněna také v tematických podkapitolách v části věnované hnutím „nestátních“ národů.

Mnohé dispozice vedou českého autora k tomu, že podstatná část pozornosti a větší část odkazů, příkladů a modelových ukázek bude čerpána z prostředí střední a středovýchodní Evropy. Nejde jen o národní hnutí české, ale i o podmínky existence tohoto hnutí a vývoje národa v prostředí polském, německém, pobaltském, běloruském, ukrajinském či slovenském: tyto případy představují zčásti klasické modelové vzory národního hnutí, zčásti však jejich velmi specifické a zvláštními podmínkami určované varianty. Zároveň byla do tohoto kontextu zahrnuta alespoň rámcově a v mezích praktických možností ta etnická prostředí či hnutí, která bývají mezinárodně tematizována jen zřídka: to se týká mj. přípa-

du kašubského, ale i např. islandského. Částečná orientace na prostor středovýchodní Evropy nemá znamenat jednoznačné zahrnutí práce do kontextu oboru „výchooevropských dějin“ či „východoevropských studií“. Spíše naopak: ačkoliv autor sdílí přesvědčení o užitečnosti „historických prostorů“ jako konstruktů a nástrojů analýzy, chce na příkladu formování národa zároveň poukázat na pestrost a mnohoznačnost vývoje středovýchodní Evropy, která postavení středoevropských a východoevropských dějin jako protějšku k specializovaným dějinám jednotlivých západoevropských národních a státních celků klade podstatné meze. Částečný důraz na český vývoj slouží především jeho zařazení do kontextu vývoje evropského. Ačkoliv se zde nejedná o práci vpravdě komparativní, i zde jde mj. o poukázání na řadu specifických rysů českého hnutí i na to, co mělo s vývojem jiných prostředí společného.

Již vzhledem k rozsahu studie a zejména s ohledem na její cíle se v tomto případě nejedná o detailní analýzu problému formování moderních národů. Nemá jít o nový pokus původního konceptu ani „řešení“, nýbrž spíše o přehled a základní charakteristiku, která se ovšem právě vzhledem k rozsáhlosti a aktualizacím problému stává stále složitější a náročnější. Jedním z hlavních témat je zařazení procesu vzniku novodobých národů do historického vývoje kolektivních identit a kolektivního vědomí. Úkolem práce je přinést základní shrnutí a přehled problematiky, definovat a přiblížit její základní význam a podstatu, poukázat na její předpoklady a výsledky, ale zároveň se i dotknout problémů sporných či jinak podstatných. Je jasné, že vzhledem k zvolené stručnosti

je to úkol složitý a jen zčásti splnitelný. Nutnou cenou při této snaze musí být potřebná dávka zjednodušení, vynechání či pouze naznačení mnoha souvisejících otázek, ale bohužel i rezignace na poznámkový aparát a doprovodný materiál. Proto také seznam použité literatury je do značné míry výběrový a orientuje se na materiálově, konceptuálně či metodologicky nejpřínosnější práce.

Rozsah práce také předem vyloučil, aby v jejím rámci byla představena jednotlivá národní hnutí a národní formování, a bylo nutno se jednak soustředit na obecné problémy, společné všem nebo většině národních hnutí, jednak poukázat na některé specifické situace. Pro hlubší poznání vývoje národního vědomí jednotlivých národů je však možné odkázat na literaturu, která je zčásti dostupná v češtině. Stručný přehled vývoje významných hnutí nestátních národů v 19. století přinesl M. Hroch. Tato problematika je zohledněna i v některých syntézách národních dějin a dějin států, ačkoliv právě zde nutno počítat s velkými rozdíly v míře pozornosti věnované tématu, metodických a hodnotících východiscích i v kvalitě zpracování. S ohledem na výsledky empirických výzkumů M. Hrocha, které byly publikovány v českém jazyce a jsou běžně dostupné v našich knihovnách, zůstala v předkládané práci do značné míry omezena pozornost věnovaná sociální skladbě a programům evropských národních hnutí. Pochopitelně však nebylo možné ani vhodné tuto problematiku centrálního významu zcela pominout. Objevuje se zde proto sice často, ale vždy ve vztahu k jiným aspektům formování moderních národů.

Ačkoliv se autor zčásti mohl opírat o některé vlastní výzkumy týkající se např. přednárodního zemského pa-

triotismu či souvislostí některých jednotlivých národních hnutí (českého, polského, litevského, kašubského či běloruského), je jasné, že se předkládaná práce do značné míry opírá o hlavní dosavadní koncepty a výsledky výzkumů a diskusí, zvláště o ty, které představují všeobecně uznávané příspěvky k problematice národních hnutí a nacionalismů. Zejména práce nejvýznamnějších autorů, jakými jsou Benedict Anderson, Eric Hobsbawm, Miroslav Hroch, Ernst Gellner, Hans-Ulrich Wehler, Otto Dann, ale i Józef Chlebowczyk, Helmut Berding, Aleida Assmannová, Anne-Marie Thiesseová a řada dalších, patří k těm, které nejenže nemohou nebýt brány v potaz, ale nemohou se navíc alespoň zčásti na každém dalším příspěvku k tomuto tematickému okruhu nepodepsat.

V Lipsku, 15. a 16. ledna 2003

Úvod: nacionalismus, národní hnutí, modernizace

Věnujeme-li se problematice národního hnutí, je bližší vymezení některých pojmů nikoliv formálním vyhověním často samoúčelnému rituálu, vyžadovanému bez ohledu na to, zda se jeho splnění konkrétně odrazí v dalším textu. V našem tematickém kontextu se jedná naopak o krok skutečně nevyhnutelný: s „explicitností“ pojmu jako předpokladem lze vskutku legitimně pracovat i tam, kde je tato explicitnost třeba i velmi vágní nebo zdánlivá, avšak ne tam, kde je obzvláštní měrou mnohoznačná. Jen málokde narážíme na takovou míru sémantické mnohoznačnosti jako u pojmu nacionalismu. Nyní už je skutečně každý autor nucen se u něho zastavit a dát na srozuměnou, v jakém smyslu a významu jej sám používá a jak mu rozumí. Je to jediná cesta, jak zabránit nedorozuměním. Naše pojmové určení si nečiní sebemenší nárok na normativitu: nemá tu být prosazováno určité pojmové chápání jako nejvíce, ne-li jedině správné, a nemá být požadována jeho závaznost. Má být řečeno, co se jím rozumí a – u nacionalismu to nelze pominout – také cítí.

Již z toho, co bylo řečeno v předmluvě, je patrné, že se zde nejedná o obžalobu, pranýřování a odsuzování nacionalismu jako zhouby lidstva. Historická věda se ve vlastním zájmu opravdu jen zřídka dostává do pozice,

kdy si takovéto postoje může dovolit. V souvislosti s tím je nutné co nejnaléhavěji zdůraznit: nacionalismus jako pojem a jev zde není apriorně a obecně spojen s žádným pejorativním citovým nábojem a negativními konotacemi. Zde se však již jedná o vymezení spíše technického rázu: zatímco někteří autoři, včetně sociologů, politologů a historiků, slovo „nacionalismus“ (příznejme, že v souladu s převažujícím současným diskurzem) vyhrazují spíše těm polohám, kde se národní identita dostává do silného negativistického a nepřátelského vztahu ke svému okolí, kdy se negativní vymezení vůči jiným stává její nejen konstitutivní, ale také dominantní složkou, jiní naopak směřují k tomu, aby tímto pojmem rozuměli téměř synonymum národní identity a národního hnutí, alespoň pro ta období, kdy se národní vědomí stalo nejvýraznější formou kolektivních identit. K tomuto druhému chápání se přibližuje i použití pojmu nacionalismus v této práci s jednou dílčí, ale podstatnou výhradou: nacionalismem je zde rozuměna ta forma kolektivního vědomí a identit, kdy ztotožnění s národem hraje dominantní roli ve většině společnosti a kdy je všeobecně přijímanou legitimizační instancí; tedy v situaci, kdy se národ stává nejvyšší společenskou hodnotou, hodnou obětí, kdy se poukazem na národní zájmy či naopak ohrožení národa opravňují, legitimizují politické strategie a kroky, třeba i takového dosahu, jako je válka. V tomto smyslu není nacionalismus pouhým synonymem národního hnutí tak, jak je v posledních desetiletích běžně chápáno: jeho počáteční stadia totiž spočívají v učeneckém zájmu skupiny vědců a vlastenců a posléze v sílící propagaci národních hodnot a národního vědomí, která je

ovšem minimálně po určitou dobu záležitostí okruhu národních agitátorů, jejichž hodnoty většina společnosti nesdílí. V tomto druhém případě můžeme nanejvýš hovořit o nacionalismu nositelů národní agitace. Teprve tam, kde má národní agitace úspěch a dokáže spolu s příznivými okolnostmi dát národnímu hnutí masový charakter, lze hovořit o nacionalismu jako obecném, převažujícím společenském jevu, neboť národní hodnoty se stávají všeobecně sdílenými a uznávanými, jaksi „samozřejmými“ a „nezpochybnitelnými“. Chápání nacionalismu v negativistickém smyslu, tj. především jako formy negativního se vyhranění vůči jiným prostředím, proto v dalších částech buď jednoznačně vyplývá z kontextu, nebo bude nahrazeno jinými pojmy či spojeními, např. národní či nacionální nenávisť, (nacionální) šovinismus, xenofobie.

Připomeňme, že snaha řešit problém negativních konotací pojmu nacionalismus, pokud nebyla nahrazena jejich akceptací, vedla naopak k vyhýbání se tomuto slovu, k opisování jevu různými slovními spojeními či k používání částečných či úplných synonym. Část literatury proto důsledně pracuje s termíny národního hnutí, národního vědomí a národní identity. Z toho, co bylo uvedeno výše, je patrné, do jaké míry se tomuto postupu blížíme, aniž bychom na pojem nacionalismus jako pregnantní označení stupně a role národního vědomí v určité fázi a bez apriorně negativních konotací rezignovali. Jedním z pokusů řešit pejorativní citový náboj pojmu nacionalismu byl např. zajímavý návrh polského medievalisty Gerarda Labudy na zavedení pojmové dvojice nacionalismus – nacionismus, přičemž druhý z nich měl označovat silné národní vědomí, v němž negativní vztah

k ne-příslušníkům vlastního národa nehraje podstatnou či prvořadou roli. Tento návrh však našel minimální ohlas a jako řada jiných se neujal.

Zatímco nacionalismus jakožto pojem se rozšířil až ve 20. století jako nástroj reflexe jevů, ke kterým se vztahuje a jež byly o století starší, je tomu jinak s pojmem národa. Ten má velmi dlouhou historii a byl ve středověku, novověku i moderní době tradičně používán k zařazení příslušníků určité skupiny. Ačkoli označení samo se udrželo a téměř vždy mělo poměrně silnou legitimizační roli, vztahovalo se v různých dobách, ale i v různých evropských oblastech k odlišným fenoménům. K těmto problémům se ještě nejednou vrátíme, avšak již zde musí být zdůrazněny dvě zásadní okolnosti. Za první, proměna pojmu národ v čase souvisela s jeho vztažením na rozdílné sociální skupiny: středověk a novověk jím většinou a v první řadě rozuměl příslušníky skupin účastnících se na politickém rozhodování, tedy v zásadě tzv. politický národ, s postupem času de facto stavy konkrétní země. V raném novověku, obzvláště v souvislosti s absolutismem na jedné straně a osvícenskými společenskými a politickými koncepcemi na straně druhé, toto chápání stále více šlo k označení obyvatel – poddaných či občanů státu. Za druhé, v následujícím období se ve velké části Evropy, konkrétně v Evropě střední, východní a jihovýchodní, ale i v částech Evropy severní a západní prosazuje pojetí národa jako příslušníků společenské skupiny definované společnou etnickou příslušností a společným jazykem. Ve velkých západoevropských státech vyústily osvícenské koncepce ve ztotožnění národa s příslušníky státu jako jeho občany, podílejícími se na

občanských právech. Především však – ať již na Západě či na „Východě“ – se národ prosadil jako nejvyšší hodnota a legitimizační instance. Aby se předešlo nedorozuměním a aby se zdůraznilo toto pojetí národa jako jevu nové kvality s nebyvalou intenzitou, hovoří se v této souvislosti o národech moderních a o moderním národním vědomí. Také v této práci tomu není jinak a i sám pojem národ je míněn především jako státní či etnicko-jazykový národ moderní doby. Použití v jiném smyslu buď jednoznačně plyne z kontextu, nebo je doprovázeno označeními středověký národ, předmoderní národ, stavovský národ apod.

Co však má být rozuměno moderním národem? Stručně řečeno, je to nejen taková společnost, ve které identifikace s národem představuje dominantní a všeobecně jako nejvýznamnější uznávanou formu kolektivního vědomí, nýbrž v úzké vzájemné podmíněnosti s tím i společnost, která tímto národem rozumí soubor všech příslušníků určitého státu a/nebo určitého etnika a jazyka. K těmto dvěma jevům a jejich vzájemné provázanosti došlo v průběhu a důsledku mnohostranné modernizace evropské společnosti: rozpadu tzv. starého režimu (*ancien régime*), tj. stavovského uspořádání směrem k postupné likvidaci stavovských přehrad, k právní rovnosti občanů a tedy i k občanské, byť ne nutně demokratické společnosti. Tyto změny právní, politické, ideologické a kulturní probíhaly zhruba souběžně s modernizací hospodářskou a sociální – s industriální revolucí a jejími projevy nejen v průmyslu, ale ve všech ekonomických sektorech, s příslušnými změnami v sociální skladbě společnosti, s ústupem jedněch a vznikem nových sociálních

skupin, s přeměnou společenských elit, s růstem a změnami společenské komunikace a mobility. Jak ještě ukážeme, tyto změny si přímo vynutily i pronikavé proměny kolektivního vědomí, neboť jeho staré formy byly v nových podmínkách prostě neudržitelné. Výsledkem modernizačního procesu tak byl moderní národ – společnost ztotožňující se především s kolektivem definovaným státně-občansky nebo etnicko-jazykově s primárním předpokladem rovnosti členů národa, členů zapojených – samozřejmě s různou intenzitou – do společenské komunikace, mobility, alfabetizace, odehrávající se v mezích státního a národního prostoru.

Takovýto národ pochopitelně nevznikl najednou a jeho formování bylo podmíněno řadou okolností. Ačkoli prakticky všechna území Evropy se dříve či později stala dějištěm modernizace a spolu s ní i formování národa a v důsledku toho i národním, byť zdaleka ne vždy národně homogenním prostorem, neznamená to, že každé *formování* národa vyústilo ve *zformování* moderního národa. V některých případech tyto procesy nebyly dovršeny všeobecným, masovým přijetím konkrétní národní identity, neboť byly zatlačeny, překryty nebo integrovány jiným národně formačním procesem. Toto neúspěšné formování tak ustoupilo národotvornému procesu jinému, přičemž někdy mohlo v jeho rámci dále pokračovat jako formování regionálního či jiného vědomí. Příkladem toho mohou být v 19. a 20. století některé polohy tzv. moravismu v rámci českého prostředí, kašubismu v rámci prostředí polského či alsaských identit v rámci prostředí německého a francouzského. Vedle mnoha již zmíněných změn hospodářského, sociálního, ideového a politického

rázu bylo v oblastech, kde převážila etnicko-jazyková definice moderního národa, předpokladem jeho vzniku národní hnutí. Tímto označením chápeme – jak je tomu běžné v literatuře našeho tématu – takové hnutí, které v první řadě na poli argumentace prohlásilo etnicko-jazykovou příslušnost za významné a posléze rozhodující kritérium skupinové příslušnosti, s níž pak spojovalo formulaci klíčových zájmů, a které se pro přihlášení se k této příslušnosti – s heslem „národního uvědomění“ či „obrození“ – snaží získat všeobecný ohlas. Národní hnutí, jak už bylo zmíněno, předchází vzniku moderního národa a nemusí být vždy úspěšné: kritériem úspěšnosti konkrétního národního hnutí je otázka, zda a nakolik se mu podaří prosadit skutečně široké ztotožnění obyvatel daného etnika a jazyka resp. příbuzných dialektů s národem v té a ne přespříliš jiné podobě, než jak je nositeli národního hnutí propagován, a nakolik se propagované národní vědomí stane do té míry masově akceptovaným, že se dokonce zdá samozřejmým, téměř nezpochybnitelným, ba odvěkým a objektivně daným.

Má tím být tedy řečeno, že národy nejsou společenskou skupinou objektivně existující (a to – přinejmenším – od pradávna) a objektivně určenou na základě své etnické a jazykové odlišnosti? Ačkoliv se v současnosti, zejména v publicistické reflexi, klade velký důraz na subjektivitu národní existence a na její konstruktivistický ráz, tedy na skutečnost „vytvoření“ národů a národního vědomí v důsledku jejich konstruování či „objevení“ a úspěšného prosazování ranými představiteli národní agitace, a na to, že národní příslušnost je nutně podmíněna subjektivním ztotožněním se každého jedince s národem,

hlásíme se k tomuto modelu s výhradami a významným doplněním. Za prvé, konstituování národa nebylo výsledkem intelektuální svévole skupiny nadšenců už proto, že by bylo těžké vysvětlit, že v tak vzdálených oblastech byla tato hra tak podobná a nakonec tak masově úspěšná. Musela tedy existovat silná poptávka po něm i podmínky úspěšnosti takového modelu, podmínky, které si jeho formulování vynutily. To nemusí nutně znamenat, že bychom národní identitu považovali za čistě „nadstavbový jev“: zmíněné předpoklady byly ekonomického, sociálního, ale i ideového a kulturního charakteru a vzájemně se podmiňovaly a ovlivňovaly. S touto výhradou se lze přihlásit k představě, že na základě etnických a jazykových kritérií, jejichž existence byla na rozdíl od míry jejich svébytnosti a jednoty v daném geografickém rámci objektivní, bylo možno přijít s konstruktem národa a úspěšně jej prosadit. Avšak představa voluntaristického „vymýšlení“ národa je velmi, velmi jednoduchá a v konečném důsledku připouští, že se moderní společnost mohla právě tak dobře definovat v první řadě v kategoriích fotbalových týmů. Za druhé, přiznání naprosto rozhodujícího významu subjektivní stránce národní existence nevysvětluje, proč se drtivá většina lidí začala identifikovat s týmiž národy, jako jiní lidé v daném prostředí. Jistě – národní jako každá jiná identita je záležitostí subjektivního ztotožnění se jedince s kolektivem. Avšak právě skutečnost, že se téměř nebo zcela všichni okolo s konkrétně definovaným kolektivem na základě různých (již zmíněných) podmínek subjektivně ztotožňují a mladé lidi k této identitě vychovávají jako k samozřejmosti, kterou není třeba vysvětlovat, vytváří

pro jedince objektivní a do značné míry určující okolnosti pro vlastní identifikaci s kolektivem, sociální skupinou. A za třetí, skutečností, že se reprezentativní celek považuje za národ a že se s ním ztotožňuje, je dána objektivní existence tohoto národa. Tedy nikoli jeho daností, stvořením, vystoupením z temna dějin v době stěhování národů či vzniku států, ale přihlášením se lidí k tomuto národu.

Kolektivní identity, tedy mimo jiné to, s čím se lidé ztotožňovali, jsou jevem nejen sociálním a psychologickým, ale také historickým. Podléhají tedy procesům tvoření a proměn v čase a prostoru. Národní vědomí z tohoto hlediska představuje „pouze“ jednu z historických forem kolektivního vědomí a jako takové není ani odvěké, ani neměnné, ani věčné a nenahraditelné. Učiníme-li proto v následující kapitole alespoň zevrubnou a nutně schematickou odbočku k problematice historických a alternativních forem kolektivní identifikace, pokusíme se tak nejen lépe vysvětlit okolnosti a předpoklady, „výchozí situaci“ formování národního programu a národa, ale zároveň národ a nacionalismus poněkud demytizovat: jednak jako odvěké a absolutní kategorie, jednak jako výlučné nositele těch negativních jevů, které jsou s nimi spojovány.

Kolektivní identity a jejich historické formy

Představa o objektivní a odvěké existenci národů, jak se zakořenila mimo jiné i v klasickém dějepisectví 19. a první poloviny 20. století a jak v historickém vědomí mnohdy přežívá dosud, je jedním z nejživotaschopnějších optických klamů nacionalismu. Konceptualizace dějin jako dějin národních vedla k všeobecnému přesvědčení o tom, že již hluboko v minulosti existovaly národy tak, jak je známe dnes, že představovaly klíčovou a samozřejmou kategorii sebezřazování lidí, že lze za subjekt středověkých dějin považovat český, německý, maďarský či polský národ, generačně starší, ale jako organismus totožný s národem současným. Teprve silící kritika etnického nacionalismu a současně sociálně vědecké výzkumy tohoto jevu vedly k jeho relativizaci jako jevu historického a s tím i k relativizaci národa jako sociální kategorie. Tak mohla být stále silněji formulována i otázka, s čím se vlastně lidé ztotožňovali, než na prahu moderní doby národní agitátoři vystoupili se svým programem a než se v důsledku mnohostranných společenských změn prosadilo utváření novodobých národů. Ačkoli zájem o tuto problematiku trvale zůstává ve stínu výzkumu nacionalismů, přesto se předmoderním a nenárodním formám kolektivní identity začalo zejména v dějepisectví dostávat větší pozornosti.

Naskýtá se přirozeně banální, ale legitimní otázka, zda před vznikem moderních národů prostě lidé nějakou kolektivní identitu vůbec sdíleli. Ze sociálně-psychologického hlediska se však odpověď nabízí téměř sama: každý člověk je nucen přijmout určitou totožnost, identitu, aby se mohl v lidském životě a společnosti orientovat a přežít, a to – snad s trochou nadsázky – nejen ve smyslu sociálním, ale v konečném důsledku i čistě biologickém. Problém získávání, osvojování si určité identity spočívá v přijímání hodnot, vzorů a rolí a má v zásadě dvě nejzákladnější, vzájemně však úzce propojené roviny: individuální a skupinovou.

Individuální spočívá ve ztotožňování se jedince s nabízenými rolemi a vzory a je, kromě jiného, nedílnou součástí dospívání každého člověka. Především proto bylo téma identit nastoleno nejdříve v individuální rovině a z pozic sociologie a psychologie (Sigmund Freud, George Herbert Mead, Talcott Parsons, Erik H. Erikson aj.). Každý člověk se v době svého růstu, dospívání a socializace stává rovnocenným příslušníkem kolektivu lidí či přímo kolektivu dospělých tím, že sdílí jejich nejzákladnější postoje a modely chování, což mu mj. umožňuje se v této společnosti poměrně spolehlivě orientovat a fungovat. Společně sdílené vzory a hodnoty se pak stávají přirozeným řídicím mechanismem chování, zaujímání postojů i každodenního rozhodování. To se nakonec týká i nejběžnějších a „bezvýznamných“ situací nejvšednějšího života. Socializace a ztotožnění se s kolektivem dospělých lidí je nutnou podmínkou, aby byl jedinec jako plnohodnotná součást jejich světa chápán. Projevy toho, že je jako ta-

kový uznáván, ho utvrzují ve „správnosti“ počínání a jsou sociální formou odměny za konformitu.

Přirozeně, že se to vše děje s různými možnostmi odlišností, ale zároveň zcela podvědomě: člověk prostě nepřemýšlí racionálně a plánovitě o tom, že si tuto cestu zvolí, neboť je to jaksi naprosto, hluboce a „objektivně“ samozřejmé. Socializace dospívajícího jedince je tedy do značné míry společensky předprogramována a možnosti alternativy, až na výjimečné případy, nepřicházejí v úvahu.

Tím se dostáváme ke společenskému, kolektivnímu rozměru identit: jsou záležitostí ztotožnění se jedinců se společenskou, byť třeba nedefinovanou skupinou, ba přímo společenskou realitou. Tato skupina a „realita“ je tvořena a objektivizována faktem, že její vzorce, hodnoty a role sdílí všichni nebo téměř všichni okolo. Můžeme tak znovu odkázat na vztah objektivního a subjektivního ve společenském vědomí. Skutečností sdílení určité společné identity skupinou lidí se tato identita stává skupinovou, společenskou, kolektivní. Jako taková, ač stále zůstává zakotvena v myslích jednotlivých lidí, se stává nadindividuálním sociálním jevem o sobě. Dostává vlastní, stereotypní, minimálně do značné míry všemi sdílenou podobu, spočívající v konkrétním utváření postojů a hodnot.

Řekli jsme, že takto utvářená kolektivní identita bývá většinou záležitostí podvědomé samozřejmosti a často bývá nejen nereflektovaná, ale i nepojmenovaná a nepopsaná: teprve tam, kde se příslušníci různých skupin, nositelé různě utvářených identit dostávají do vzájemného kontaktu, uvědomují si svou odlišnost. Na základě toho se ze specifických, odlišných vlastností jedné skupiny, jimiž se liší od druhé, stává její svébytnost, projev její vlast-

ní totožnosti, díky němuž se odlišuje od jiných, posiluje a „uvědomuje si sebe samu“. Její obsah není již „normální“ v tom smyslu, že přece *nemůže být jiný*, ale v tom smyslu, že obsah vědomí příslušníků jiných skupin *je jiný*. Samozřejmě: takovéto vysvětlení je velkou zkratkou a zjednodušením. Lze však předpokládat na situacích lokálních společenství venkovského lidu, že rozvoj komunikace a sociální mobility na prahu moderny a s ním i vývoj směřující ke vzniku národa jejich příslušníkům přinesl prožitky právě tohoto druhu.

Je však třeba předeslat, že sdílení kolektivní identity není nikdy exkluzivní záležitostí: mluví-li se proto o věku národních hnutí či „éře nacionalismu“, má se tím na mysli situace, kdy identifikace s národem převažuje a kdy se národní vědomí stává tou formou identity, která je sdílena a všeobecně chápána jako nejzávažnější. To ale nebrání tomu, aby se lidé cítili být zároveň příslušníky řady jiných skupin, i když tato příslušnost většinou hraje méně významnou roli. Vedle národní příslušnosti tak pro ně může hrát roli příslušnost k náboženskému vyznání, profesní skupině, kraji, městu, politickému smýšlení, pohlaví, ba v nejnovější době i k příznivcům sportovních klubů a podobně.

V období středověku a raného novověku utváření kolektivních identit přímo souviselo s politickou, sociální, právní, konfesionální a kulturní realitou jednotlivých prostředí. Jako jeden z významných rozdílů vůči moderně by bylo snad možné formulovat hypotézu, že předmoderní identity se stávaly alespoň elementárně reflektovanou záležitostí těch skupin, které měly možnost být v trvalém kontaktu či konfrontaci s prostředím jinak definovaným.

Netýkalo se to tedy příliš venkovských obyvatel, uzavřených (v porovnání s moderní dobou) do izolovaných jednotek, kde se komunikace odehrávala téměř výhradně v jejich poměrně malém měřítku vesnice a jejího nejbližšího okolí, případně dominia. Uvidíme ještě, že změna tohoto stavu – tedy překonání komunikační uzavřenosti – vedla později k postupnému zapojení venkova do širokých kolektivních identit, které se definovaly jako národ. Neznamená to, že by lidé z venkova žádnou identitu nesdíleli: cítili se prostě být „místními“ a přijímali toto vědomí a své „místní“, „normální“ zvyky tak samozřejmě, že je ani nereflektovali jako něco, o čem je třeba přemýšlet a co je nutné zdůvodňovat. Jako skupina se poměřovali nanejvýš s „přespolními“ a s několika málo jedinci, představujícími vrchnost nebo její úřednický či jiný personál, což ale vesměs přijímali jako „přirozený řád světa“, založený nejvyšší možnou autoritou, a v tomto duchu si i takovéto rozdíly vykládali. To je také – vedle předpokladů kulturních, intelektuálních a dalších – důvodem, proč z venkovského prostředí nevycházela až na výjimky žádná explicitní formulace kolektivních identit, proč se venkovský lid v tomto směru opticky jeví jako „němý“ a neuvědomělý.

Existovaly zřejmě dvě nebo tři mezní situace, v nichž si venkované důsledněji uvědomovali svoji sociálně-kolektivní příslušnost a v nichž z toho podvědomě plynulo jejich ztotožnění s vlastním prostředím: byl to kontakt s městem, nejčastěji během trhů či poutí, a kontakt s jiným konfesijním prostředím, který působil na vědomé ztotožňování s vlastním náboženským vyznáním. To se týkalo konfesijně smíšených nebo pomezních oblas-

tí a období náboženských válek nebo konfliktů, kde v nepřátelském vojsku přicházel rovněž symbol jiné víry.

Tento druhý případ, prožitek konfesionální různosti, se přirozeně netýkal pouze venkova, ale pouze na venkově, v malém městě, u nižších vrstev konfesionálně homogenních měst a někde snad u nejdrobnější šlechty byl do takové míry závislý na kontaktu s jiným prostředím. Stavovské vrstvy účastné politického či hospodářského života země se s jiným konfesionálním prostředím setkávaly mnohem častěji nebo ho alespoň reflektovaly jako problém. Tato konstatování se přirozeně týkají raného novověku, kdy po středověkém ztotožnění se s křesťanstvím vůči pohanům, případně se západním křesťanstvím vůči východnímu přinesla reformace rozpad západního křesťanského společenství a s ním mimořádnou důležitost konfesionální příslušnosti ve vztazích k sousedům či k nejbližšímu okolí. Po středověkém období obecné křesťanské identity se příslušnost ke konkrétnímu vyznání stala od 15. století v Čechách, od 16. století v celé Evropě jednou z klíčových forem kolektivní identifikace. Tyto konfesionální identity hrály spolurozhodující roli nejen po celý raný novověk, ale v mnoha případech definovaly, v jiných „pouze“ přímo ovlivnily formulaci identit národních a konstrukci „národního charakteru“.

Druhý významný typ kolektivních identit, který v raném novověku sehrál vedle konfesionálního vědomí mimořádnou úlohu a svébytným způsobem spojoval teritoriální a právní zakotvení příslušnosti ke kolektivnímu subjektu, představoval zemský patriotismus, pocit ztotožnění se s určitým konkrétním zemským celkem, a to nejen jako s geografickým prostorem, nýbrž i jako s po-

litickou a právní jednotkou. Zejména příslušníci zemských stavů, jakkoli mohl být omezen jejich skutečný význam, se často intenzivně identifikovali s vlastní zemí, a to zejména pokud byla dílčí nebo „vedlejší“ součástí rozsáhlejšího státoprávního celku, obzvláště pokud v něm nepředstavovala ani politicky centrální část, ani mocenskou oporu panující dynastie. Střet monarchické vlády se stavovskými principy mocenské participace politicky privilegovaných stavů se tak zároveň odehrával v rovině střetu zájmů na centralizaci a decentralizaci monarchie, případně v rovině zájmového rozporu mezi politickým centrem a periferií, přičemž pozice stavů se argumentačně opírala nejen o zájmy stavovské, ale i o zájmy zemské. Šlo tedy o obranu nejen stavovského vlivu, ale i zemských specifik v rámci širšího státního útvaru. Příkladů pro raný novověk se opravdu nabízí přespočet a netřeba pro ně jít příliš daleko: lze odkázat např. na rozdílné zájmy českých stavů a habsburských panovníků, a to nejen v době jejich vrcholení v 16. a v první čtvrtině 17. století, ale i později, výrazněji např. při dočasné aktivizaci stavovské opozice let 1791 a 1792. Do podobně, byť leckde latentně opozičního vztahu ke dvoru se dostávali i stavové jiných zemí habsburského soustátí, včetně zemí rakouských a alpských. Z dalšího okolí lze připomenout důraz stavovských reprezentací na zemská specifika Královských Prus či Litvy v rámci polsko-litevské Rzeczpospolité, autonomistické snahy pobaltských provincií, připojených počátkem 18. století k Rusku, či katalánský a portugalský odpor proti centralizaci španělské říše v 17. století. Argumentačně se vždy objevovaly odkazy na historické zdroje a historickou existenci zemských specifik

a na jejich právní fixaci v různých privilegiích, smlouvách a usneseních. Historie a právní zakotvení se stávaly jednoznačným a nevyvratitelným důkazem oprávněnosti zemských specifik, a každou snahu o jejich narušování tak stavěly do světla nelegality. Odpůrci zemských specifik, tedy panovnické dvory a zastánci centralizačních reforem, se pro legitimizaci svých záměrů a kroků opět cestou právní a historické argumentace snažili svá rozhodnutí legitimizovat a historicko-právní zakotvenost zemských specifik relativizovat, ne-li vyvrátit.

Právní zakotvenost tohoto raně novověkého zemského patriotismu měla však ještě jeden velmi podstatný aspekt: jeho nositelem a mluvčím zůstávala dlouho politická reprezentace země, tedy stavové, kteří se do role zastánců „objektivně“ celozemských zájmů stavěli. Ryze právní hlediska totiž rozhodovala i o příslušnosti ke stavům konkrétní země, tedy ke kolektivnímu subjektu, který se se zemskými právy a privilegii ztotožňoval. Hlavní roli zde hrály právní předpoklady, jichž bylo možno dosáhnout např. zakoupením se v zemi, ovládnutím zemského jazyka, veřejným slibem zachovávat zemská práva a podobně. Také zemsky „cizí“ původ toho, kdo se teprve během svého života ucházel o členství ve stavovské obci jiné země, zpravidla nehrál klíčovou úlohu. Splněním právních podmínek a vstupem do stavovské obce tak její nový příslušník získával všechny předpoklady, aby byl sám zainteresován na zemských a stavovských právech, která alespoň ve středoevropském rámci vesměs spočívala v určité míře politického rozhodování, v různě stanovených oblastech výlučného stavovského vlivu, v přístupu k zemským úřadům pouze pro příslušníky stavovské obce

a podobně. V úrovni zvláštních zemských specifik se mohla někdy i odvíjet náboženská tolerance pro šlechtu. Zajímavým příkladem může být Královské Prusko, svébytná zemská jednotka v rámci Polského království. Na rozdíl od katolického Polska vynikalo pestrou konfesíonální skladbou obyvatel, včetně zemských stavů, kde vedle katolické šlechty hrála významnou roli luteránská šlechta a luteránská velká města jako klíčově významné součásti stavovské obce. Vzhledem k tomu, že se se zemskými zájmy Prus identifikovali katolíci i luteráni, nedostala zemská identita konfesíonální podtext. Náboženská heterogenita, faktická náboženská tolerance a respekt k luteránskému charakteru vládnoucích měšťanských elit v Gdaňsku, Toruni a Elbinku se však dostaly do polohy zemských specifik vůči Polsku a tedy i zemských „práv“. Jakýkoli útok na náboženskou toleranci v Prusích ze strany polských šlechtických elit býval tedy zároveň přijímán jako přímé nebo potenciální ohrožení zemské autonomie. Jistou roli hrála náboženská tolerance jako zemské specifikum a právo v 17. a 18. století např. ve Slezsku jako „vedlejší“ zemi nejen habsburské monarchie, ale i České koruny, kde se jinak prosadila rekatolizace.

Ve větších a významnějších městech hrál velkou roli pocit ztotožnění se s městem a s měšťanskou obcí. Tato identita získávala velmi různou intenzitu nejen v závislosti na sociálním postavení, ale – a snad především – na významu a postavení města. V zásadě ovšem lze konstatovat, že tu v raném novověku hrál právní aspekt podobnou roli jako u stavovsko-zemského patriotismu: klíčovým argumentem a zároveň základní hodnotou, v níž se zájmy města soustřeďovaly a ke které se městská identita

vázala, byla městská práva a privilegia, vesměs právně zakotvená. A také u měst hrála roli nositele zájmů, městského vědomí a práv měšťanská obec, tedy ti, kdo splnili právní předpoklady k členství či přijetí do jejích řad, a kdo se stávali součástí této skupiny jako kolektivního subjektu, s nímž se jeho členové identifikovali. Jak už bylo zmíněno, objevovala se tato identita v poloze „klasicke“ partikulární obrany privilegií a práv s různou silou. Můžeme ji snad v elementární rovině předpokládat a hledat u měst českých, velmi silně se však projevovala u měst se silnou právní, politickou a hospodářskou pozicí, zvláště když tato pozice byla na zmíněných privilegiích přímo závislá: typickým příkladem proto bývají nikoliv tak sídelní města, která těžila z přítomnosti dvora i z jeho lesku, ale silná obchodní města, např. v nizozemské oblasti, obchodní centra a zároveň významná říšská – tedy na říšských knížatech nezávislá – města ve Svaté říši římské národa německého, případně obchodní města na jižním a východním Baltu, která na postavení měst říšských aspirovala. Je jasné, že také neprivilegovaní obyvatelé, kteří nebyli členy obce měšťanů, se mohli ztotožňovat se svým městem, nejčastěji však toto vědomí mělo menší intenzitu, slabší význam a blížilo se spíše identitě „zdejších“, místních.

Přirozeně ani v případě raně novověkých měst nemusela být identifikace s jejich měšťanskými obcemi nezávislá na identitě konfesionální. Významnou roli mohlo rovněž hrát ztotožnění jednotlivců s konkrétní sociální či zájmovou skupinou uvnitř měšťanské obce (např. časté kolize mezi řemeslníky a kupci, domáhajícími se na příslušnících patriciátu širšího podílu na správě obce,

v 18. století i rostoucí vliv skupiny vzdělaných měšťanů). Jako intelektuální centra mohla hrát města roli v argumentaci ve prospěch zemských zájmů. Obzvláště tam, kde města resp. měšťané představovali součást stavovské obce a podíleli se na stavovském životě, sdílely elity měšťanských obcí intenzivně stavovsko-zemskou identitu a zastávaly práva a privilegia nejen svého města, ale i země a stavovské obce.

To však nevyklučovalo další formy identit, které s širokým zemsko-vlasteneckým vědomím různých stavů mohly kolidovat: za prvé, mohlo to být sdílení identity vlastního stavu, plynoucí často právě z vědomí rozdílnosti zájmů jednotlivých stavů (mezi městy a šlechtou, různými skupinami šlechty apod.). Kolektivní vědomí šlechty nebo měšťanů mohlo hrát v určitých situacích skutečně významnou roli a obě se mohla vyhraňovat vůči sobě navzájem. Za druhé, zemský patriotismus se apriorně nevyklučoval, nýbrž často naopak doplňoval se státní resp. dynastickou identitou, spočívající ve ztotožnění se příslušníků stavů, úředníků či intelektuálů s vlastním státem či s jeho panovnickým domem.

Z toho, co bylo dosud poznamenáno, je znovu patrné, že pocit ztotožnění se s určitým kolektivním subjektem není a nebyl nikdy výlučný, že se jednalo spíše o komplikovanou skladbu různě zakotvených identit, a to jak u jedinců, tak do určité míry i u celých kolektivů. I v rovině celých kolektivních subjektů může a mohla jedna identita nejen nevyklučovat jinou, ale v mnoha případech ji přímo implifikovat. Z nejnovější doby odkažme třeba na významnou a dosud trvající roli vztahu konfese a národní příslušnosti v mnoha oblastech – např. na Balkáně, ale

i v Irsku a v Pobaltí. Nejen formy různých identit a jejich význam, ale i jejich vzájemný vztah od překrývání přes relativní irelevantnost až po kolizi jsou veličiny, které v souvislosti s vývojem jiných jevů podléhají historické změně. Přinejmenším pro poslední dvě století evropské kultury přitom lze tvrdit, že právě změny v této oblasti sehrály jednu z nepodstatnějších rolí.

Historické formy kolektivních identit, které předcházely národním hnutím, byly nejen jejich bezprostředním předchůdcem. Jejich význam se nevyčerpával pouhým vytvořením „startovních“ podmínek pro národní hnutí a formování moderních národů. Podstatné bylo, že nástupem národních hnutí nezačaly ani automaticky, ani vždy rychle ustupovat, že se vyskytovaly vedle národních hnutí jako konkurenční možnosti kolektivní identifikace, že nadále působily sociální skupiny, jimž byla nenárodní identifikace bližší a srozumitelnější, že se alternativní, přednárodní identity s národním programem jednou doplňovaly, jindy se „z rozumu“ podporovaly, leckdy se naopak dostávaly do vzájemné kolize a konkurence, argumentovaly proti sobě navzájem. A také dávno po „vítězství“ národních programů se odkaz na jejich význam v minulosti stal základem idealizace přednacionalistické snášenlivosti a výzvy k jakémusi návratu. Je vcelku jasné, že toto vše platí pro zemský, teritoriálně definovaný patriotismus. Avšak i on na sklonku raného novověku prodělával četné transformace, a odpovídal tak na výzvy nové doby. Tím se však jeho role jako významného předpokladu národního hnutí dále zesilovala.

Toto je pouze náhled
elektronické knihy. Zakoupení
její plné verze je možné v
elektronickém obchodě
společnosti eReading.